

הרב אריה שטרן שליט"א

מאמר לפרשת חקת

על תלונות ישראל למים, בהיותם ברפידים, אמר ה' למשה (שמות יז, ה'-ו')

"עבור לפני העם וקח אתך מזקני ישראל ומטך אשר היכית בו את היאור קח בידך והלכת, הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב
והכית בצור ויצאו ממנו מים ושתה העם..."

לעומת זאת, על תלונת ישראל המופיעה בפרשתנו (במדבר כ', ח'-יא') בהיות ישראל במדבר צין אומר ה' למשה:

"קח את המטה והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך **ודברתם** אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו והוצאת להם מים מן הסלע והשקית את העדה ואת בעירם... ויקהילו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע ויאמר להם שמעו נא המורים המן הסלע הזה נוציא לכם מים. וירם משה את ידו ויך את הסלע במטהו פעמים ויצאו מים רבים".

ועל כך ננזפו משה ואהרן ע"י ה' "יען לא האמתם בי להקדישני לעיני בני ישראל לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם" (שם י"ב).

ויש להבין - מדוע ברפידים נצטוו משה **להכות** בסלע ואילו במדבר צין נצטוו משה ואהרן **לדבר** אל הסלע? כמו כן, צ"ע מה פשר התגובה הקשה של משה למשמע התלונה על המים במדבר צין שהרי ע"פ הפשט התלונה במדבר צין היתה זהה לתלונה ברפידים? ומדוע משה מכה בסלע פעמיים?

וככלל - התנהגותו של משה במדבר צין מעידה על לחץ שמישה היה נתון בו, ועלינו להבין - מהו השוני מהאירוע ברפידים?

הנה - על הפסוק "המן הסלע הזה נוציא לכם מים" (שם י') פירש **הרשב"ם** וז"ל:

"בשעת הרמת ידו במטה ויך בו את הסלע פעמיים אז אמר להם דרך כעס וחמה סבורים אתם שמן הסלע הזה נוציא לכם מים, ומספק אמר משה כן שטעה במה שאמר לו הקב"ה קח את המטה ולא האמין שבדיבורו עם הסלע יוציא ממנו מים, אלא בהכאת המטה כמו שעשה ברפידים. ומה שאמר לו הקב"ה 'ודברתם אל הסלע' (שם ח') היה סבור **שזה הוא דיבור הסלע** הנאמר במטה ולכך הכה פעמיים בסלע כעין חימה וכעס ומספק אם יוציא מים הרי טוב ואם אין אדבר אל הסלע אחרי כן. והקב"ה הסכים ע"י משה לצאת מים ע"י הכאתו ואעפ"כ נענש שהקב"ה מדקדק עם הצדיקים וזהו שאמר הקב"ה יען לא האמתם בי להקדישני ע"י דבורכם אל הסלע לפי שהוא מדקדק עם הצדיקים אפי' כחוט השערה".

ומבואר שעל פי הרשב"ם משה תפס ש"דיבור" אל "סלע" משמעו "הכאה". וחוסר הבהירות בהבנת ציווי של הקב"ה גרם למשה לשנות מהציווי האלוקי ועל כך נענש.

הכלי יקר על אתר (במדבר כ', ח') מביא את דברי הילקוט שמעוני בסי' תשס"ג וז"ל:

"ודברתם אל הסלע" (במדבר כ', ח') - והכיתם לא נאמר אלא ודברתם, כשהנער קטן רבו מלמדו ומכה אותו, כיוון שהגדיל בדיבור הוא מייסרו. כך אמר הקב"ה למשה כשהיה הסלע קטן הכית אותו שנאמר 'והכית בצור' (שמות יז, ו') אבל עכשיו שהגדיל 'ודברתם אל הסלע'" (במדבר כ', ח').

ומקשה הכלי יקר: "וכל משכיל ישתומם על המראה וכי סלע זה עיני בשר לו והלא קטן וגדול שם הוא הכל חדא ואיך דימה אותו לנער?

ודאי אין הכוונה כי אם אל הנמשל שישראל ילמדו מזה כי יש הבדל בין המוסר שבע"פ ובין המוסר שבשבת הנוגש כי בסור המכריח ישוב לסורו... והראה לנו הקב"ה אע"פ שאין דבר זה שייך בסלע מ"מ למען הראותו הובאו העניינים הללו לומר שאין נכון להכות בשבת כי אם לנער ובער אבל כשיגדיל 'תחת גערה במבין' (משלי יז, י') כי אם לא ישמע בקול מוסר ויהיה צריך להכאה ביסורין בלי ספק מיד כי יראה הרוחה יחזור לסורו כמו שהוצרך להכות את הסלע פעמיים ולא שמע להכאה ראשונה כך כל מה שנעשה ע"י הכאה והכרח אין פתגם המעשה נעשה מהרה, וזהו החילול השם שילמדו בני ישראל ממנו לבלתי שמוע בקול מוסר כי אם אחר הכות כסיל מאה. וזהו רמז נכון מאוד לדעת מדרש זה".

נמצינו למדים שע"פ דברי ה"כלי יקר" ישנו כאן מסר חינוכי כשהבעיה היא מהי הדרך האידיאלית בחינוך? האם ההכאה או הדיבור? בדרך ההכאה הפיסית ניתן יהיה להשיג תוצאות מהירות אך השאלה היא - כמה זמן התוצאה החינוכית הרצויה תחזיק מעמד? ולטווח ארוך - כאשר תוסר יד המכה - יחזור המתחנך לסורו!

וכך בנמשל - עם ישראל מפגינים חוסר אמונה, הצמאון למים גורר תלונות, "ולמה העליטנו ממצרים להביא אותנו אל המקום הרע הזה" (במדבר כ', ה').

והשאלה הבוקעת היא - כיצד מחנכים דור לאמונה? האם דרך הכעס "שמעו נא המורים המן הסלע הזה נוציא לכם מים" (שם י') או שמא ישנה דרך חינוכית אחרת?

והרמב"ן ביאר שנקודת החטא של משה היה בכך שהוא כעס ואמר "שמעו נא המורים".

ובמשלי (יג', כד') נאמר "חושך שבטו שונא בנו", ובפשטות - הכוונה היא שללא השבט, המקל לא ניתן לחנך את הילד כראוי.

אך יש לעיין - האם הענישה היא הדרך האידיאלית בחינוך? וצריך לומר - שאצל ישראל אנו מבחינים בין שתי תקופות. בהיותם ברפידים, לאחר היציאה ממצרים כשהם עדיין במנטליות של עבדים ועוד קודם מתן תורה - היתה שייכת הבחינה של "הכית בצור". אך כעבור ארבעים שנה, בהיותם במדבר צין, לאחר קבלת התורה ולפני הכניסה לארץ נדרשה הבחינה של "ודברתם אל הסלע". וכאשר משה מכה פעמיים בצור הוא שומט את הדרך האידיאלית המתאימה לישראל ועל כך הוא נענש.

הרב וולבה בספרו "עלי שור" מביא כלל גדול בהנהגת הבית ובחינוך ע"פ הגמ' בשבת דף לד' .:

"אמר רבה בר רב הונא: אע"ג דאמור רבנן שלושה דברים צריך אדם לומר וכו' [בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה עשרתן, ערבתם, הדליקו את הנר]. צריך למימרינהו בניחותא כי היכי דליקבלינהו מיניה".

ומבאר הרב וז"ל:

"דברים שלא נאמרו בשקט וסבלנות אינם מתקבלים אף אם לשמע צעקת האב נחפזים לעשות כדבריו - כל ישרה האב את עצמו לחשוב כי נודעת לצעקתו השפעה חינוכית ומתמדת, אך ורק ב'ניחותא' יכולים לחנך, בשקט וסבלנות ואל תבוא הבהילות והרוגזה במלאכת ה' - חכמת החינוך.

הגע בעצמך: מה שאצלך מושכל ראשון, הכרח חיים והרגל מעשיריות שנים, זהו בשביל ילדך תורה חדשה, שבירת מידות, ובעיקר גזרה בלתי מובנת לו, גם אם הילד אינו עושה תיכף מה שנדרש לעשות, אין להענישו תיכף, אלא יש להעמידו על חובתו בתקיפות שקטה... אם פעם יש הכרח בעונש יש לדעת: 'חושך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר' (משלי יג', כד') הרבה דברים הנם בגדר 'שבט': גם מבט זועף, גם העמדת פנים של אכזבה הנם בגדר שבט... זאת ועוד: מצאנו בנביא שאמר 'ואקח לי שני מקלות לאחד קראתי נועם ולאחד קראתי חובלים' (זכריה יא', ד'), הרי שיש גם מקל נועם וגם לזה מכון שלמה המלך באומרו 'חושך שבטו שונא בנו' (משלי יג', כד'). שגם במקל נועם יכול אדם לייסר בנו ועוד ביותר הצלחה מאשר במקל חובלים... ומהו 'מקל נועם' בחינוך? נקוט כלל זה בידך: עידוד משפיע יותר מעונש, ציון לשבח או פרס פועל יותר מאיומים או עונשים".

והשאלה הנשאלת מתי יש להשתמש ב"מקל נועם" ומתי יש להשתמש ב"מקל חובלים"?

בגמ' במסכת מו"ק דף יז'. - מובא "תניא: 'ולפני עוור לא תתן מכשול' (ויקרא יט', יד') - במכה לבנו גדול הכתוב מדבר".

ומבאר הריטב"א:

"נראה הדברים דלא גדול גדול ממש הכל לפי טבעו שיש לחוש שיתירס כנגדו בדיבור או במעשיו כי אפילו לא יהא בר מצוה אין ראוי להביאו לידי מכה או מקלל אביו, ומשום אורחא דמלתא דבגדול שכיח כי הא, נקט גדול".

דהיינו - יש להתאים את דרכי החינוך לאישיותו של המתחנך. וז"ש ה"כלי יקר" שישאל נמשלו לסלע והיה צורך להוציא מים מן הסלע ולשם כך צוקים לסבלנות מרובה ביותר. ואם הרשב"ם ביאר שמשוה "דיבר" ב"מכות" אל הסלע, הרי שלענייננו יש לומר שלעיתים יש "להכות" ב"דיבור" את המתחנך.

ובשו"ת "שרידי אש" ח"ג סי' צח' דן בשאלה:

"בן ישיבה צעיר (גיל טו'-טז') בעל כשרון שנלכד בתאות משחק אחיזת עיניים, התחברות זו עם בני החבורה של המקצוע וספרותו הלופפת את תכונת העלם מדאיגה את ההורים. ועלתה השאלה אם כדאי להשתמש בתחבולה שהאב יאסור עליו הנאה במכשירים שהוא קונה לשימושו במשחק הנ"ל.

אכן מטעמים פדגוגיים יש להניע מאמצעי כפיה בנוגע לבן הסוטה מהדרך הכבושה, כבר הזכיר... את האיסור להכות בנו גדול וצדק באומרו שלא דווקא מכה ביד אלא כל אמצעי כפיה בכוח עלול להביא לידי תוצאות הפוכות מהרצוי, וכבר הוכיחו הפדגוגיים המודרנים, שהכפיה או בציוע רצון בכוח מעורר בנער בגיל מבוגר עקשנות יותר ונטיה למרידה. העצה הנאותה ביותר למצוא לנער זה עסוק משעשע אחר, להעתיק את תשוקתו לשעשועים ממשחק זה של אחיזת עיניים לעניינים אחרים מבלי שירגיש בכך.

בנידון שלפנינו שהנער אדוק בתורה ובמצוות, אולי כדאי לשלוח את הנער לא"ל ללמוד שם בישיבה, שינוי החברה והאווירה הרוחנית ירחיקוהו מההווי האמריקני... טוב שנסיעה זו לא"ל תוצע כפרס בעד מעשים טובים... ויתכן כי בשובו מא"ל לא ימצא עוד עניין במשחק ההבל של אחיזת עיניים".

מאיך, בעל ה"שבות יעקב" (חלק ג' סימן קמ') דן ביחס למלמד שכעס על תלמידו והיכהו בשביל שילמד עד שחבל בו - האם הוא מחויב ב- ד' דברים או לא? והשיב:

"נראה פשוט דפטור מכולם... כיוון דמצווה קעביד... אע"ג דקי"ל דיש להכותו בערקתא דמסאני ולא באכזריות מ"מ דיעבד אין לקנוסו בשביל כך... אבל מ"מ כדי שלא יהא רגיל לעשות כן כי לא נאה לחכם להיות כועס ולא קפדן מלמד כי כעס בחיק כסילים ינוח למגדר מילתא שלא לעבור על דברי חכמים רק בערקתא דמסאני פסקתי שישלם לרופא לרפאות בטוב...".

ומבואר - מדברי התשובות הנ"ל - היחס המורכב בין מקל ה"נועם" ובין מקל ה"חובלים".

וכך בענייננו - משה כועס. מחד, כעסו של משה מובן, שלאחר ארבעים שנות הנהגה אלוקית במדבר הם מתלוננים, אך מאיך, הקב"ה קובע שדרך החינוך הראויה היא בדיבור ולא בהכאה.

וע"פ הנ"ל יש לבאר עניין נוסף: **הרמב"ם בפי"א מהל' מלכים הלכה ד' פוסק:**

"ואם יעמוד מלך מבית דוד הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו, כפי תורה שבכתב ושבעל פה. ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה. וילחם מלחמות ה'. הרי זה בחזקת שהוא משיח".

ולכאורה צ"ע - האם גם לאחר ביאת המשיח אנו צפויים עוד למלחמות ה'? ובנביא, ישעיהו פרק יא, פס' א'-ד' נאמר על המשיח:

"ויצא חוטר מגזע ישי ונצר משרשיו יפרה, ונחה עליו רוח ה' רוח חוכמה ובינה רוח עצה וגבורה רוח דעת ויראת ה', והריחו בירת ה' ולא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אוזניו יוכיח. ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענוי ארץ **והכה ארץ בשבט פיו** וברוח שפתיו ימית רשע".

ומבואר - שהמשיח ידרש להשתמש בהכאה ב"שבט פיו", ולהמית רשעים ב"רוח שפתיו". וע"פ דברינו - המשיח אמנם ילחם מלחמות ה' אך י"ל שמלחמותיו יהיו בעזרת ה"מקל נועם" והיינו - בשבט פיו וברוח שפתיו.

ובעל "קדושת לוי" מאריך לבאר את נקודת חטאו של משה. כשאדם חוטא ישנם שני דרכים להוכיחו. דרך אחת היא - להשפילו, לבזותו כדי שמתוך ראיית מצבו הירוד הוא ישאף לתקן את עצמו. והדרך השנייה היא - להגביה ולרומם את מעלתו ולהפנים בקרבו את יכולתו לעלות מעלה מעלה בדרך העולה בית אל. ולכן כאשר משה כועס על ישראל בדרך של תוכחה קשה "שמעו נא **המורים**" - הקב"ה רואה בכך חטא.

וז"ל בעל "קדושת לוי" (במדבר כ', ח):

"הנה רש"י והרמב"ן חולקים בחטא של משה, הרמב"ן (כ', א') מפרש על שאמר לישראל 'שמעו נא...' (במדבר כ', ח), ורש"י (כ', יב') מפרש 'על שהכה את הסלע'. והנראה שטעם אחד הוא, כי זה גרם זה. והנה יש שני בחינות במוכיח שמוכיח את ישראל שיעשו רצון הבורא ב"ה, אחד שמוכיח בדברים טובים דהיינו שאומר לכל איש ישראל גודל מעלתו ומקום מקור מחצב נשמתו אשר באמת נשמת ישראל חצובה למעלה מכסא הכבוד (זוהר ח"ג כ"ט) וגודל הנחת רוח אשר להבורא יתברך כביכול ממצוות כל איש ישראל וגודל השמחה אשר בכל העולמות בעשות איש ישראל מצוות הבורא ב"ה. ובזה התוכחה מטה את לב בני ישראל לעשות רצון הבורא ב"ה, לקבל כל איש מישראל עול מלכות שמים עליו. ויש שמוכיח את ישראל בדברים קשים ובדברי ביושים, עד שהם מוכרחים לעשות רצון הבורא...".

והנה משה אמר כבאן 'שמעו נא המורים' (במדבר כ', י) הוכיח את ישראל בדברים קשים, ולכן הוצרך להכות את הסלע לעשות מה שנברא, כי אילו היה מעלה את ישראל כנ"ל, וכמו שהיה כוונת הקב"ה 'ודברתם אל הסלע' (שם ח), כי אז היה מדבר אל הסלע אתה שנבראת בשביל ישראל והם במעלה גדולה, צריך אתה לעשות מה שנבראת, דהיינו להוציא מים לישראל, אבל עתה שהוכיח את ישראל בדברים קשים 'שמעו נא וכו' (שם י) הוצרך להכות את הסלע לעשות רצון ישראל, ונמצא זה גרם את זה, וטעם אחד הוא. וזהו הרמז 'יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל' (שם יב') כי זה שמוכיח את ישראל בטוב יכול גם הוא להשיג את העם זה השכל, וזה הרמז 'להקדישני לעיני בני ישראל' כמאמר חז"ל (שיר השירים רבה פרשה א' אות טו) 'עיני העדה' (במדבר טו, כד) חכמי עדה שגם הם ישיגו זה השכל".

ואמנם מצאנו שבדרכי החינוך יש מצבים בהם צריכים להשתמש בדרך האחת - של "מקל חובלים" ויש מצבים בהם צריכים להשתמש בדרך האחרת של "מקל נועם".

ובמשנה במסכת אבות פ"ג מ"א מובא:

"עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלושה דברים ואין אתה בא לידי עבירה, דע מאין באת, ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון. מאין באת - מטיפה סרוחה, ולאן אתה הולך - למקום עפר רימה ותולעה, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון - לפני מלכי המלכים הקב"ה".

ובשפת אמת (אבות פרק ג' מ"א) מפרש את המאמר הנ"ל על עניין הנשמה והגוף וז"ל: "כי מאין באת - מטפה סרוחה, אבל הנשמה ממקום טהרה וקדושה וכן הגוף הולך למקום עפר, והנשמה למקום קדוש וטהור, וכן הגוף נידון בגיהנום ובקבר, והנשמה כפי חשבון עבודתה כך זוכית לעלות". ומוסיף - "מאין באת מטיפה סרוחה" - והלא נשמת האדם גבוה וכל אדם מישראל אומר בכל יום אלוקי נשמה... טהורה היא, אך כי כפי מה שיודע שגופו וגשמיותו שלו הוא טיפה סרוחה וממילא מבטל כל החיות להשי"ת שהרי יודע ומבין כי

חיותו ממנו שהרי איננו חי בלי נשמת ה' שנותנת חיים בכל רגע כמ"ש 'נותן נשמה לעם עליה' וכתוב 'יוצר רוח אדם בקרב' ע"י זה יודע ג"כ שנשמתו גבוה והוא בבחינת אין ג"כ, ועי"ז לא בא לידי עבירה כשכל חיותו דבוק בראשית החיות שבא מהשי"ת כנ"ל".

נמצינו למדים - שאת דבריו של עקביא בן מהלאל ניתן ג"כ לפרש בשתי מגמות. מחד, כפשוטו, בדרך התוכחה הקשה, 'מאין באת ... מטיפה סרוחה, ולאן אתה הולך - למקום עפר רימה ותולעה וכו', וזוהי הגישה של הקטנות המתייחסת אל הגוף. אך מאידך, י"ל בדרך הפוכה, הרי באת מכסא הכבוד ונשמתך טהורה היא והיא עתידה לעלות כפי חשבון עבודה, וזוהי הגישה של החינוך מתוך גדלות, המתייחסת אל הנשמה ומעלתה.

על פי זה - חטאו של משה היה בכך שהוא נקט בדרך התוכחה הקשה כלפי ישראל ולא הוכיחם מתוך ראיית רום מעלתם.

(שוכתב ע"י הרב משה אמסלם שליט"א)

<http://www.kby.org.il/hebrew/torat-yavneh/view.asp?id=2314>